

university of
 groningen

Posttraumatische woede: onderzoeksresultaten en klinische toepassingen in rouwtherapie

2 november 2023, Najaarscongres VGcT

Jos de Keijser

Disclosure belangen

- › Geen belangenverstrengeling
- › Sponsoring, aandeelhouder, bekang andere bedrijven: geen
- › Relevante bedrijven: Uitgeverij Boom
- › Honorarium Uitgeverij Boom, 2023: 130 euro

Inhoud

1. Posttraumatische woede na verlies blijkt een voorspeller voor persisterende rouw
2. Resultaten onderzoek onder nabestaanden van dodelijke verkeersongevallen
3. Klinische implicaties
4. Therapeutische technieken

Posttraumatische woede

Woede is een veel voorkomende en normale reactie op onnatuurlijke, gewelddadige overlijden van dierbaren.

Man-made karakter (er is een schuldige)

Onze studie over rouw na moord toonde aan dat wraakgedachten en -gevoelens significant gecorreleerd waren met PRS-ernst en, in iets mindere mate, PTSS-ernst (van Denderen et al., 2014, 2018)(verschil trait en state-woede)

Er zijn nog geen studies die de relatie tussen woede en PRS- en PTSS-symptomen bij traumatisch hebben onderzocht bij nabestaanden. In de Trafvicstudie is dit expliciet onderzocht.

Posttraumatic Anger Questionnaire (Orth & Maercker, 2009) beoordeelt woede gericht op (5 subschalen):

- (a) **het strafrechtstelsel** (bijv. "Ik was boos op de politie, rechtbanken of de overheid omdat ze zonder begrip met mij omgingen"),
- (b) **andere mensen** ("Ik was boos op andere mensen omdat ze het ongeval niet hebben voorkomen")
- (c) **het zelf** (ik was boos op mezelf omdat ik me nog steeds zwak en kwetsbaar voel door het ongeluk"),
- (d) **daders** ("Ik was boos op de dader omdat hij zoveel schade heeft aangericht in mijn leven")
- (e) **een verlangen naar wraak**. (bijv. "Ik stelde me voor hoe ik zelf wraak kon nemen op de dader")

Trafvic-studie (nabestaanden verkeersdoden)

- › PAQ, vertaald in het Nederlands
- › De Traumatische Rouw Inventarisatie Zelfrapportage Plus (TGI-SR+)
- › PCL-5 (PTSS)
- › Populatie:
  - › 209 volwassen Nederlanders die familielid verloren bij verkeersongeval
  - › 73% vrouw; 52 jaar (gemiddeld)
  - › 90% verloren kind, partner, ouder of broer of zus
  - › Tijd sinds verlies: 4,6 jaar (gemiddeld)

PAQ

Het vijffactormodel toonde een significant betere fit dan het eendimensionaal model, gecorrigeerd $Dv2 = 242,33 (4,41), p < .001$.

Internal Consistency, Means (Standard Deviations), and Bivariate Associations Between Subtypes of Anger

Anger subtype	α	$M (SD)$	Anger at third persons	Anger at self	Anger at perpetrator	Desire for revenge
Anger at justice system	.841	3.38 (5.02)	.391***	.242**	.582***	.516***
Anger at third persons	.739	4.30 (4.72)		.561***	.511***	.336***
Anger at self	.763	2.83 (4.07)			.275***	.245**
Anger at perpetrator	.953	7.69 (7.67)				.598***
Desire for revenge	.939	3.81 (6.22)				

Note. $N = 209$.

** $p < .01$; *** $p < .001$.

Woede, PRS (rouw) en PTSS

In een confirmatieve factoranalyse en het structurele vergelijkingsmodel zijn PRS en PTSS geanalyseerd op de 5 factoren van de PAQ, gecontroleerd voor de effecten van geslacht, opleidingsniveau, verwantschap aan de overledene, en tijd sinds verlies.

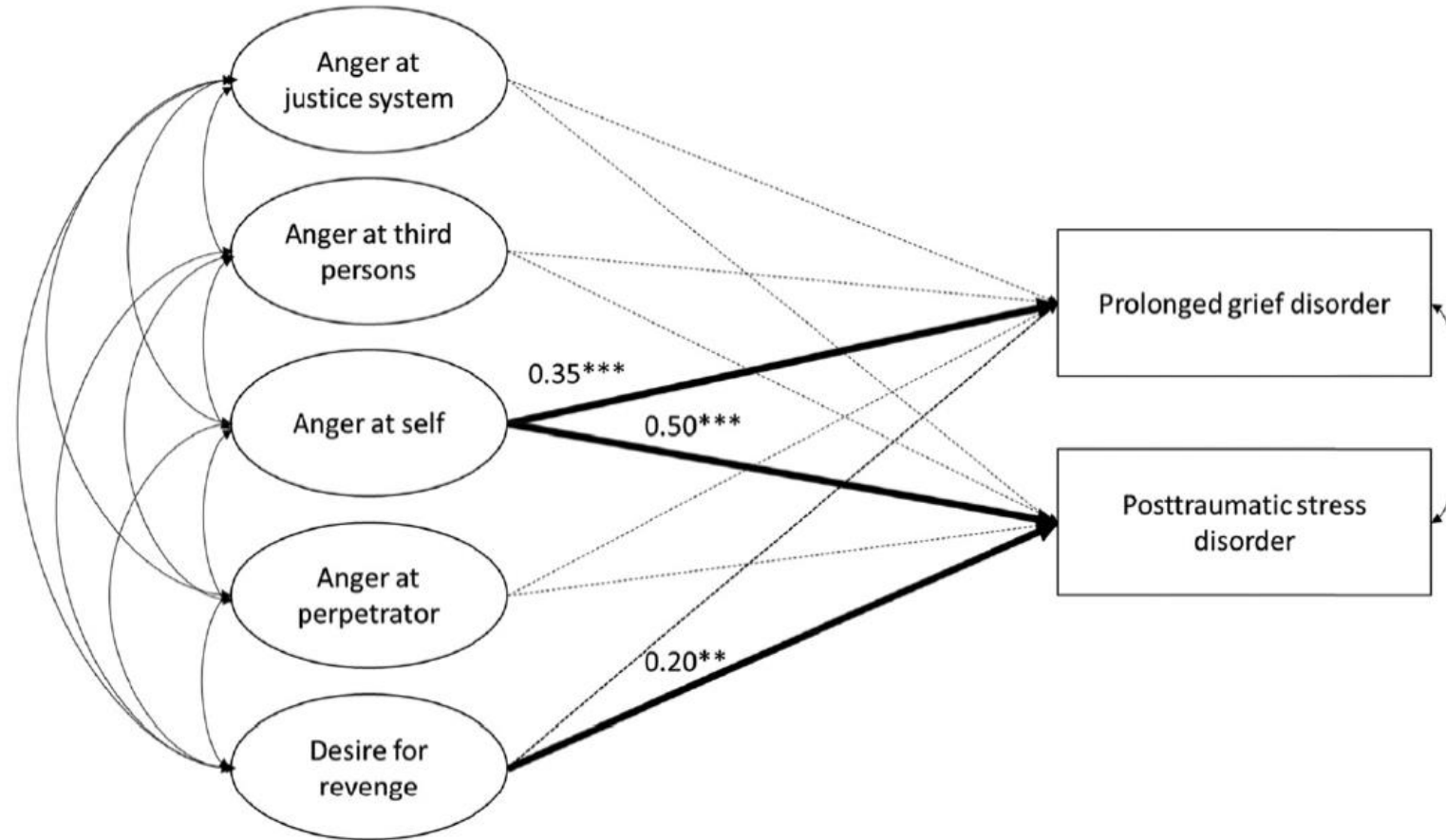
(eerste run met anger-items in PRS en PTSS, tweede run: zonder deze items: er worden geen verschillen gevonden)

Figure 1
 Confirmatory Factor Analysis and Structural Equation Modeling

11/9/2023

Note. Dashed line represents nonsignificant associations. To ease interpretation, covariates (while included in the model) are not displayed.

** $p < .01$. *** $p < .001$.

Woede op het zelf: 'innerlijke zelfdestructieve kracht '

- › De resultaten zijn vergelijkbaar met (Orth & Mearker, 2009) in (niet-nabestaanden) getraumatiseerde populatie.
- › Opmerkelijk: van alle woededomeinen zijn verklaringen over woede tegen de dader het sterkst (ook zo bij Orth en Maercker, 2009), terwijl deze niet naar voren kwamen als unieke correlaten van PRS en PTSS.
- › Dit is relevant: uitingen van woede die het sterkst worden uitgedrukt zijn niet de uitingen die emotionele problemen veroorzaken.
- › Met andere woorden: het gaat hier bij PRS niet om woede-uitingen, maar om naar binnen gerichte woede tegen het zelf.

Klinische implicaties

- › Bij naar buiten gerichte traumatische woede kan de clinicus met deze woede aan de slag (exposure, WWW-protocol, rescripting)
- › Zelfgerichte woede is moeilijker vast te stellen en te behandelen.
- › Het is nauw verbonden met schuldgevoel. Bij bijvoorbeeld suicide-nabestaanden (Wagner et al., 2021) is gebleken dat behandeling met rescripting plus imaginaire blootstelling effectiever is in het verminderen van schuldgevoelens dan imaginaire blootstelling alleen.

Techniek: Imaginaire rescripting (IMRS)

- › In IMRS stelt de patiënt zich het begin van de traumatische gebeurtenis voor om de traumaherinnering te activeren. Wanneer er voldoende emotionele activatie is (meestal op de hotspot), begint het rescripten. De therapeut, en later de patiënt (vanuit hun huidige perspectief), herschrijft vervolgens de traumatische ervaring om een meer wenselijke uitkomst te bieden, terwijl hij zich dit nieuwe script zo levendig mogelijk voorstelt. Dit leidt tot verandering van onaangepaste overtuigingen, meer controle over beelden en verbeterde mogelijkheden om zichzelf gerust te stellen.

casus

- › De vrouw van B. kwam om het leven bij een verkeersongeval. Hoewel ze heel voorzichtig was op haar fiets, zag een dronken bestuurder haar niet in het donker.
- › B. is boos op dader en justitie. Na 2 jaar komt hij ziek thuis te zitten, raakt in crisis en krijgt rouwtherapie. Na exploratie van zijn boosheid, (affectbrug) bleek hij woedend op zichzelf te zijn, omdat hij haar niet meenam naar haar familiebezoek en alleen liet fietsen.
- › Boosheid en schuldgevoelens jegens zichzelf waren – hoewel onzichtbaar aan de oppervlakte – dominante emoties. Hij kon deze gevoelens nauwelijks uiten

Gericht op zelfgestuurde woede in rouwtherapie

- › CGT: het uitdagen van negatieve cognities ("Ik ben een domme, egoïstische kerel")
- › Imaginaire blootstelling (IE) bij woede (lichaamsbewustzijn)
- › Imaginair Rescripting: B. zou zijn aversieve herinneringen kunnen omvormen tot een beeld dat hem afschildert als een persoon die het uiterste doet voor zijn geliefden.
- ›

B.'s rescripting

- › Op het moment dat hij hoorde dat zijn vrouw was overleden, werd hij verdrietig en heel boos op dader en op zichzelf
- › Rescript: "mijn vrouw was altijd positief en gericht op de toekomst, ik gebruik al mijn energie voor de actie: stoppen met "drinken en rijden". Hij maakt (denkbeeldig) een actieplan, sluit zich aan bij een groep en komt erachter – als hij zijn energie effectief gebruik – dat hij veel aandacht van mensen en aan geld kan komen. Zijn vrouw zou trots zijn op daden.

IMRS

- › Een nogal raadselachtige bevinding onder cliënten die IMRS ondergaan: hoewel ze zich bewust zijn van het feit dat het herschreven beeld niet de juiste weergave is van de oorspronkelijke gebeurtenis, melden ze toch dat het nieuwe beeld beter aansluit bij hun huidige emotionele behoeften.

Slotopmerkingen

- › Focus op boosheid op het zelf/zelfhaat in rouwtherapie is belangrijk, ook als de scores op PAQ-boosheid op het zelf relatief laag zijn
- › Er moet therapeutisch werk worden gedaan om dit soort woede op het zelf te onthullen

- › Met dank aan Lonneke Lenferink voor dataverzameling en de statistische analyses

Verantwoording

Boelen PA, Eisma MC, de Keijser J, Lenferink LIM (2022) Traumatic stress, depression, and non-bereavement grief following non-fatal traffic accidents: Symptom patterns and correlates. PLoS ONE 17(2): e0264497. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0264497>

Boelen, P. A., van Denderen, M., & de Keijser, J. (2015). Prolonged grief, posttraumatic stress, anger, and revenge phenomena following homicidal loss: The role of negative cognitions and avoidance behaviors. *Homicide Studies*, 20(2), 177–195. <https://doi.org/10.1177/1088767915580674>

Lenferink, L. I. M., Nickerson, A., Kashyap, S., de Keijser, J., & Boelen, P. A. (2022). Associations of Dimensions of Anger With Distress Following Traumatic Bereavement. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*. <http://dx.doi.org/10.1037/tra0001275>

Orth, U., & Maercker, A. (2009). Posttraumatic anger in crime victims: Directed at the perpetrator and at the self. *Journal of Traumatic Stress*, 22(2), 158–161. <https://doi.org/10.1002/jts.20392>

van Denderen, M., de Keijser, J., Gerlsma, C., Huisman, M., & Boelen, P. A. (2014). Revenge and psychological adjustment after homicidal loss. *Aggressive Behavior*, 40(6), 504–511. <https://doi.org/10.1002/ab.21543>

Wagner, B., Hofmann, L. and Grafiadeli, R., 2021. The relationship between guilt, depression, prolonged grief, and posttraumatic stress symptoms after suicide bereavement. *Journal of clinical psychology*, 77(11), pp.2545-2558. <https://doi.org/10.1002/jclp.23192>